

**PROJEV K
ABSOLVENTŮM
HARVARD
UNIVERSITY
(1978)**

ALEXANDER SOLŽENICYN

Prebratě z časopisu 150000 slov. Texty odjiny, č. 4/1983, roč. 2, vyd. Antonín Liehm.

Jsem rád, že mohu pozdravit členy 327. ročníku staroslavné Harvard university, a všem absolventům srdečně blahopřeji.

Heslem vaší university je „Veritas“. Mnozí z vás již vědí, a další v průběhu života poznají, že nám pravda okamžitě uniká, jakmile ochabne soustředěnost našeho pozorování – a že nám přitom ponechává iluzi, jako bychom se podle ní řídili dál. Tak vzniká mnoho nedorozumění. Kromě toho chutná pravda málokdy sladce a bývá téměř vždy trpká. Nevyhnu se této trpkosti ani ve svém dnešním projevu. Nepřicházím však jako odpůrce, nýbrž jako přítel.

Už před třemi lety jsem tu ve Spojených státech řekl věci, které leckdo zavrhoval a nechťel uznat – a dnes již mnozí souhlasí.

Rozštěpení dnešního světa je zřejmé i z letmého pohledu. Kdokoli z našich vrstevníků snadno rozezná dvě světové síly, z nichž každá je už schopná druhou úplně zničit. Jenže chápání tohoto rozštěpení se často omezuje na politickou představu, na iluzi, že je možné zažehnat nebezpečí úspěšným diplomatickým jednáním nebo rovnováhou ozbrojených sil. Ve skutečnosti je rozštěpení hlubší, způsobuje větší odcizení a vykazuje více trhlin, než je vidět na první pohled. A v tomto mnohostranném a hlubokém rozštěpení se skrývá právě tak mnohostranné nebezpečí zkázy pro nás všechny. Podle dávné pravdy, že se nemůže udržet říše – v tomto případě naše Země – rozdělená sama v sobě.

Existuje i pojem „třetího světa“, takže už máme světy tři. Ono těch světů je nepochybně ještě víc, jenže my to z dálky nevidíme. Kterákoli stará, hluboce zakořeněná a samostatná kultura, zvláště je-li rozšířena na velkou část zemského povrchu, tvoří samostatný svět, plný záhad a překvapení pro západní myšlení. Mezi

ně musíme zařadit přinejmenším Čínu, Indii, muslimský svět a Afriku, pokud ovšem přijmeme hrubé označení dvou posledních jako ucelených jednotek.

Po tisíc let tvořilo i Rusko jednu takovou jednotku, jakkoli západní myšlení soustavně chybovalo tím, že mu jeho samostatnou povahu upíralo a proto je nikdy nepochopilo, právě tak, jako Západ dnes nechápe Rusko v komunistickém zajetí. Možná, že se Japonsko v posledních desetiletích postupně stalo „dálným Západem“, přimykalo se stále těsněji k Západu (nejsem v těchto věcech soudcem). A pokud jde například o Izrael, neřadil bych jej k západnímu světu, už proto, že jeho státní systém je zásadně spjatý s náboženstvím.

Je tomu poměrně nedávno, co malý novoevropský svět snadno všude zabíral kolonie, a aniž počítal s vážným odporem, obvykle přitom pohrdaje jakýmkoli hodnotami charakteristickými pro přístup podrobovaných národů k životu! Zdánlivě to mělo ohromující úspěch a nebránilo tomu žádné zeměpisné hranice. Západní společnost se šířila jako triumf lidské nezávislosti a moci. Až ve dvacátém století se náhle přišlo na to, jak je ta společnost křehká a vratká. Dnes vidíme, jak byly její územní zisky krátkodobé a nepevné. To ukazuje na chybnost západního pohledu na svět, který vedl k těmto výbojům. Vztahy k někdejšímu koloniálnímu světu se nyní zvrátily ve svůj opak, a západní svět leckdy žene svou servilnost do krajnosti. Přesto, že je zatím nesnadné odhadnout celkovou výši účtu, který dřívější kolonie Západu předloží, i zda bude Západ schopen jej uhradit, jestliže se vzdá nejen svých posledních kolonií, ale i všeho, co mu patří.

Avšak slepá víra v nadřazenost přežívá všemu navzdory a s ní i představa, že by se rozsáhlé oblasti všude na naší Zemi měly rozvíjet a dozrávat na úroveň dnešních západních

systémů, jež jsou teoreticky nejlepší a v praxi nejprůtlačivější; že všem těm druhým světům jen dočasně brání zlé vlády, těžké krize anebo vlastní barbarství či nepochopení, aby se vydaly cestou západní pluralitní demokracie a přijaly západní způsob života. Země jsou hodnoceny podle toho, nakolik dovedly pokročit tímto směrem. Jenže ono jde o koncepci, která se vyvinula ze západního nepochopení podstaty oněch jiných světů, z omylu, který spočívá v jejich poměřování západním metrem. Skutečný obraz vývoje naší Země vypadá docela jinak.

Z úzkosti nad naším rozštěpeným světem se zrodila teorie konvergence vedoucích západních zemí se Sovětským svazem. Je to sebeklamná teorie, která přehlíží skutečnost, že se tyto světy vůbec nevyvíjejí k vzájemné podobnosti, a že žádný z nich se nedá předělat v druhý bez použití násilí. Ostatně, konvergence nevyhnutelně znamená i převzetí nedostatků druhé strany, což je sotva přijatelné pro kohokoli.

Kdybych dnes mluvil k posluchačům ve své zemi a měl zkoumat celkový stav rozdělení světa, soustředil bych se na kalamity Východu. Jelikož však jsem již čtyři roky v nuceném exilu na Západě a moji dnešní posluchači jsou ze Západu, myslím, že je důležitější, abych se soustředil na určité stránky dnešního Západu, jak je vidím já.

Nejnápadnějším rysem, který dnes zjišťuje na Západě vnější pozorovatel, je pokles odvahy. Západ pozbyl své společenské odvahy, a to jak celkově, tak jednotlivě v každé zemi, v každé vládě, v každé politické straně, a samozřejmě ve Spojených národech. Tento pokles odvahy je zvláště znatelný ve vládnoucích skupinách a mezi intelektuální elitou, což vytváří dojem ztráty odvahy u celé společnosti. Jisté, existuje mnoho odvážných jednotlivců, avšak ti nevykonávají rozhodující vliv na veřejný ži-

vot. Političtí a intelektuální byrokrati odrážejí tuto depresi, pasivitu a skleslost ve svém jednání a ve svých projevech, a ještě více ve svých úslužných teoretických pojednáních, jejichž účelem je vysvětlovat, jak je pragmatické, rozumné a intelektuálně, ba mravně oprávněné zakládat státní politiku na zbabělosti a podlézání. Tento pokles odvahy, který místy dosahuje stupně téměř úplné ztráty mužnosti, dochází ironického zdůraznění v občasných výbuších chabrosti a neoblomnosti týchž byrokratů, když jednají se slabými vládami, se slabými zeměmi, které nikdo nepodporuje, nebo s beznadějnými hnutími, která zřejmě nejsou schopná se postavit na odpor. Avšak tito byrokrati ztrácejí řeč a ochrnují, když mají co činit se silnými vládami a hrozivými silami, s agresory a mezinárodními teroristy.

Je třeba připomínat, že se pokles odvahy odedávna považuje za první příznak konce?

Když vznikaly novodobé západní státy, byla vyhlášena zásada, že vlády jsou tu k tomu, aby sloužily člověku, a že člověk žije, aby byl svoboděn a usiloval o štěstí (viz například americké Prohlášení nezávislosti). Dnes, alespoň v několika posledních desetiletích, umožnil technický a sociální pokrok, aby se tyto tužby uskutečnily v podobě státu poskytujícího sociální zabezpečení. Každému občanovi byla zajištěna kýžená svoboda a hmotné statky v takovém množství a kvalitě, že by mu teoreticky měly zaručit dosažení štěstí – v nižším smyslu toho slova, jak se v těchto desetiletích vytvořil. (V průběhu akce byl ovšem přehlédnut jeden psychologický detail – trvalá touha mít stále víc věcí a ještě lepší život, i boj za to všechno, poznamenávající četné tváře na Západě starostmi a dokonce i depresemi, i když je zvykem takové pocity skrývat. Toto usilovné a intenzivní závodění se zmocňuje všeho lidského myšlení, aniž otvírá cestu ke svobodnému duchovnímu rozvoji.)

Nezávislost jednotlivce na mnoha druzích státního nátlaku byla zajištěna, většinu lidí byla zaručena životní úroveň, o jaké se jejich otcům a dědům nesnilo, otevřely se možnosti vychovávat mládež v duchu těchto ideálů, směrem k fyzické zdatnosti, ke štěstí, k vlastnictví hmotných statků, k penězům a rekreaci, až k téměř neomezené svoboděžitku. Kdo by se toho všeho chtěl teď vzdát? Proč, a za co by měl člověk nasazovat svůj drahocenný život, aby hájil obecné blaho, zejména v oněch nejasných případech, kdy se má v zatím vzdálené zemi bránit bezpečnost vlastního národa?

I biologie ví, že uvynout blahobytnému životu neprospívá živému organismu. Dnes začal blahobyt odkrývat svou zhoubnou tvář i v životě západní společnosti.

V souladu se svými cíli zvolila si západní společnost i nejpříhodnější formu života, kterou bych označil jako právní. Meze práv a správného chování člověka (velice široké) jsou stanoveny soustavou zákonů. Západní lidé si dobře osvojili tento právní stav, pohyb i lavírování, a osvědčili v nich značnou houževnatost. (Ostatně, zákony jsou tak složité, že obyčejný člověk nemá možnost jednat v jejich rámci bez pomoci odborníka.) Jakýkoli konflikt se řeší právně – a to je nejvyšší forma řešení. Má-li člověk pravdu v právním smyslu, nepotřebuje více. Nikdo o něm nemůže tvrdit, že nemá docela pravdu, a chtít, aby si ukládal nějaké meze, vzdal se nějakých práv, požadovat po něm obět či nezištné riziko by prostě vypadalo hloupě. S tím, že by se někdo dobrovolně omezoval, se téměř nesetkáš: všechno se napíná tak daleko, až to narazí na právní rámec. (Právně bezvadně si počínají naftové společnosti, když skupují objevy nových zdrojů energie proto, aby se jich nemohlo využít. Právně bezúhonní jsou ti, kdo přidávají jed do potravin, aby déle vydržely: spotřebitelům je ponechána svoboda je nekupovat.)

Prožil jsem život za komunismu a mohu říci: je to strašná společnost, ve které nefungují nezaujaté právnícké váhy. Avšak společnost, která nezná jiné váhy než váhy právní, je rovněž málo hodná člověka. (Potlesk) Společnost, jež se postavila na půdu zákona, ale o nic výše, špatně využívá rozsahu lidských možností. Právo je příliš studené a formální, aby společnost zušlechťovalo. Když je celý život prostoupen právními vztahy, vytváří se ovzduší duchovní průměrnosti, jež umrtvuje nejlepší vzlety člověka. (Potlesk)

A obstát před zkouškami hrozící doby s pouhými právními podpěrami bude prostě nemožné.

Dnešní západní společnost vykazuje nerovnováhu mezi svobodou pro dobré činy a svobodou pro činy špatné. I státník, který chce pro svou zemi vykonat velký budovatelský čin, musí postupovat obezřelými, přímo nesmělými kroky, je stále obklopen tisíci ukvapenými (a neodpovědnými) kritiky, a tisk a parlament ho ustavičně peskují. Musí o každém svém kroku dokazovat, jak je čestný a správný.

Vynikající, velký člověk se vůbec nemůže projevit nezvyklými a nečekanými opatřeními: od počátku mu házejí klacky pod nohy. Pod pláštěm demokratických omezení tak triumfuje průměrnost.

Každý na Západě má možnost a svobodu podlamovat administrativní pořádek, a všechny instituce v těchto zemích byly citelně oslabeny. Ochrana práv osobnosti byla dohnána do takové krajnosti, že se sama společnost již stává bezbrannou (potlesk) před některými lidmi. Tak nadešel na Západě čas, kdy je třeba nehájit už tolik lidská práva, ale spíš lidské povinnosti.

Naproti tomu se dostalo rozsáhlého prostoru svobodě ničít, svobodě nezodpovědnosti. Společnost se nedokáže ochránit proti propastnosti lidského úpadku, například proti zneužívání svobody k mravnímu znásilňování

mladých lidí, jaké představují pornografické filmy, filmy o zločinech nebo o posedlosti. (Potlesk) To všechno se vešlo do oblasti svobody a teoreticky je to vyváženo svobodou mladých lidí si toho nevšímat. Tak prokázal život v právu svou neschopnost uchránit se rozkladného zla.

A co říci o temných sférách přímé zločinnosti? Šíře právního rámce, zvláště amerického, nejen povzbuzuje osobní svobodu, ale i některá její porušení; umožňuje zločinci vyhnout se trestu nebo nezaslouženě využít polehčujících okolností – za podpory tisíce veřejných obhájců. A kdykoli se úřady rozhodnou vymýtit terorismus, veřejnost je okamžitě obviní, že omezily občanská práva banditů. Takových příkladů je mnoho.

Celé toto svedení svobody na stranu zla se událo postupně. Kořenilo však zřejmě v lidumilné humanistické představě, že člověk, pán tohoto světa, v sobě nechová vnitřní zlo, že kazy života pramení výhradně v nespravedlivých společenských poměrech, které je třeba uvést do pořádku. Je to divné: na Západě bylo dosaženo nejlepších sociálních poměrů, a přitom je tu zločinnost nesporně vysoká a podstatně větší, než v žebrácké a bezprávné společnosti sovětské. (V sovětských táborech sedí obrovské množství lidí označených za zločince, jenže to převážnou většinou nejsou zločinci, nýbrž lidé, kteří se proti bezprávnímu státu bránili neprávními způsoby.)

Nejrozsáhlejší svobody přirozeně požívá tisk (používám toho slova dále i pro ostatní sdělovací prostředky). Jenže – jak?

Opět: jen tak, aby nepřekročil právní meze, ale bez jakékoli skutečné mravní odpovědnosti za překrucování a nadsázku. Jakou odpovědnost mají novinář a noviny vůči čtenářům nebo dějinám? Jsou snad známé případy, že by se novinář nebo list veřejně odpovídali, jestliže nepravdivými informacemi nebo nesprávnými závěry svedli veřejnost na

scestí a dokonce spoluzavinili chyby státního vedení? Nikoli, protože to by poškodilo odbyt listu. Takový případ může poškodit jenom stát, kdežto novinář vyvázne vždycky se zdravou kůží. Daleko spíš bude napříště s novým zápallem psát opak toho, co předtím.

Nutnost podávat pohotové a spolehlivé informace vede noviny k tomu, aby prázdné místo zaplňovaly dohady a sbíraly chýry a domněnky, které sice nebudou nikdy odvolány, ale v paměti mas se již usadily. Kolik chvatných, neuvážených, nezralých a klamných soudů denně vyslovují, kolik novinářů denně věší čtenářům bulíky na nos – a tím věc končí! (Potlesk) Tisk má možnost veřejné mínění zkruslovat i je falešně utvářet. Jednou dodává teroristům hérostratovskou slávu, jindy dokonce vyzrazuje tajemství obrany vlastní země, nebo se bez ostyšně vměšuje do soukromého života známých osob pod heslem: „Všichni mají právo všechno vědět.“ (Lživé heslo prolhané doby: oč výše stálo ztracené právo lidí **nevědět**, nerdousit svou božskou duši drby, tlachy a jalovými hloupostmi. (Po tlesk) Lidé poctivé práce a činorodého života naprosto nepotřebují takový nadbytečný a přetěžující proud informací.)

Povrchnost a chvat, tato duševní choroba dvacátého století, se nejvíce projevují v tisku. Tisku přímo není dovoleno jít do hloubky problémů, není to v jeho povaze, on jenom nahodile vybírá senzační formulace.

Přes všechny tyto vlastnosti se tisk stal nejpřednější silou západních států, větší silou, než moc výkonná, zákonodárná i soudní. A přitom: na základě kterého volebního zákona byl zvolen a komu skládá počet? Zatímco novinář na komunistickém Východě je jmenován jako státní úředník, kdo volil západní novináře do jejich mocenských pozic? Na jaké volební období a s jakými pravomocemi?

A ještě jedno překvapení tu čeká člověka z totalitního Východu s jeho přísně unifikovaným tiskem: V západním tisku jako celku se také dá rozeznat celkový směr sympatií (kam právě vane vítr), všeobecně uznané a přípustné hranice úvah, a patrně i obecné korporativní zájmy. To všechno dohromady nepodporuje soutěživost, ale naopak unifikaci. Nespoutaná svoboda existuje pro tisk samotný, ale ne pro čtenáře (potlesk): noviny tisknou dost výrazně a nápadně toliko ty názory, které příliš neodporují jejich vlastnímu a onomu všeobecnému směru.

Bez veškeré cenzury se na Západě provádí přísné odlišování myšlenek módních od myšlenek nemódních, které, ač je nikdo nezakazuje, nemají reálné vyhlídky na rozšíření ani v periodickém tisku, ani v knihách, ani na universitních katedrách. (Potlesk) Duch vašeho bádání je právně svobodný, jenže je obestaven modlami současné módy. Nikoli přímým násilím, jako na Východě, ale tímto módním výběrem, nutností nadbíhat masovému standartu se zabraňuje nej-samostatněji myslícím osobnostem, aby vnášely svůj příspěvek do veřejného života, a objevují se nebezpečné rysy stádnosti, která škrtí efektivní rozvoj. Dostal jsem v Americe dopisy od výborných a chytrých lidí, třeba od profesora odlehle provinční university, který by mohl vydatně přispět k oživení a záchraně své země – ale země ho nemůže slyšet, protože ho sdělovací prostředky nepodporují. Tak se vytvářejí silné hromadné předsudky, a v naší dynamické době nebezpečná zaslepenost. Například iluzemi zamořené chápání dnešní světové situace vytvořilo kolem zdejších hlav takový zkamenělý krunýř, že skrz něj již neproniká lidský hlas ze sedmnácti zemí východní Evropy a východní Asie. Teprve nevyhnutelný chod událostí ten krunýř prolomí.

Vykreslil jsem několik rysů západního života, které uvádějí v úžas člověka nově přichozího do tohoto světa. Rozsah a úkol mého

projevu nedovolují, abych v přehledu pokračoval: abych se například zmínil o tom, jak se uvedené vlastnosti západní společnosti projevují v tak důležitých oblastech národní existence, jako jsou základní školy, vysoké školy humanitního typu a umění.

Téměř všichni se shodují, že Západ ukazuje světu výhodnou ekonomickou cestu rozvoje, třebaže ji chaotická inflace v poslední době odvádí z jejího směru. Ale i mnoho lidí na Západě je se svou společností nespokojeno, pohrdá jí nebo jí vytýká, že již neodpovídá stupni, k němuž lidstvo došlo. Mnohé z nich to vede k příklonu k falešnému a nebezpečnému proudu – socialismu.

Doufám, že mě nikdo z přítomných nebude podezřívát, že jsem provedl tuto osobní kritiku západního systému, abych místo něho propagoval socialismus. (Potlesk) Nikoli, se svými zkušenostmi ze země skutečného socialismu rozhodně nebudu nabízet socialistickou alternativu. To, že socialismus, jakýkoli a všech odstínů, vede k všeobecnému ničení duchovní podstaty člověka a k nivelizaci člověka až k jeho zhoubě, dokázal svým hlubokým historickým rozbořením matematik akademik Šafarevič ve své skvěle argumentované knize „Socialismus“. Brzy tomu budou dva roky, co vyšla ve Francii, a ještě se nenašel nikdo, kdo by na ni odpověděl. Brzy vyjde i v Americe.

Avšak zeptáte-li se mě, zda chci své zemi doporučit jako vzor dnešní Západ, tak jak je, budu muset otevřeně odpovědět: Nikoli, vaši společnost bych jako ideál pro přeměnu naší společnosti doporučit nemohl. Západní systém ve své nynější duchovně vyčerpané podobě není lákavý z hlediska bohatého duchovního rozvoje, ke kterému se naše země v tomto století protrpěla. Už jen ty vlastnosti vašeho života, které jsem jmenoval, vyvolávají krajní rozhořčení.

Je nesporná skutečnost, že lidský charakter na Západě zeslábl, a na Východě zesílil. Náš lid prošel za šest desetiletí – a národy východní Evropy za tři desetiletí – duchovní školou, která se jasně vymyká západní zkušenosti. Složitý a smrtelně ničivý život vypěstoval povahy silnější, hlubší a svéráznější, než prosperující a uspořádaný život Západu. Proto by přeměna naší společnosti ve vaši znamenala v něčem vzestup, ale v něčem sestup – a to ve směrech velmi cenných. Společnost nemůže trvat v takové propasti zvěle, jaká existuje v SSSR, ale bylo by rovněž žalostné setrvat ve stavu takové bezduché právní hladkosti, typické pro USA. Lidská duše, která trpěla desetiletími násilí, tíhne k něčemu vyššímu, vroucnějšímu, čistšímu, než nám dovede nabídnout dnešní západní masová existence, kterou jako vizitka ohlašuje nechutný nápor reklamy, ohlupující televize a nesnesitelné hudby. (Potlesk)

To všechno jasně vidí mnoho pozorovatelů ze všech částí naší země. Západní způsob života má stále menší vyhlídky, aby se stal směrodatným vzorem.

Dějiny někdy nabízejí ohroženým nebo odumírajícím společnostem symptomatické výstrahy. Patří k nim úpadek umění nebo nepřítomnost velikých státníků. Leckdy bývají tyto výstrahy zcela hmatatelné, zcela přímé. Tak třeba New York, ohnisko vaší demokracie a kultury, zůstane několik hodin bez elektřiny – nic víc – a najednou se davy amerických občanů vydají loupit a dopouštějí se násilí. Tak vratký a chorý je společenský systém!

Ne někde v budoucnosti, ale již nyní je v proudu fyzický, duchovní, kosmický zápas o naši Zemi. Všesvětové Zlo již nastupuje k rozhodujícímu útoku, už už nás svírá – a vaše obrazovky a publikace jsou plné laskavých úsměvů a pozdvižených číší. Na oslavu – čeho?

I tak prominentní osobnosti, jako třeba

George Kennan prohlašují: Jakmile se octneme v oblasti vysoké politiky, nemůžeme měřit mravními kritérii. Právě tak, smíšením dobra a zla, pravosti a nepravosti, se nejlépe připravuje půda pro absolutní vítězství absolutního Zla na světě. Proti světové, promyšlené strategii komunismu mohou Západu pomoci jediné mravní měřítka, neboť jiných není (potlesk) ... a jakékoli taktické úvahy se vždycky zhroutlí před strategií. Právnické myšlení lidi znečitlivuje vůči jakýmkoli problémům: znemožňuje, abychom viděli jak velikost, tak smysl událostí.

Přes hojnost informací – nebo částečně právě její vinou – se západní svět velice špatně orientuje v současné skutečnosti. Tomu odpovídaly například anekdotické předpovědi některých amerických expertů, že Sovětský svaz nalezne v Angole svůj Vietnam, nebo že drzé kubánské expedice do Afriky by se daly lépe krotit, kdyby si Spojené státy Kubu předcházely. (Potlesk) Tomu odpovídají i Kennanovy rady, aby USA přistoupily k jednostrannému odzbrojení. Kéž byste věděli, jak se vašim politickým mudrcům chechtají i nejmladší referenti na Starém náměstí! (Staraja ploščad' – sídlo Ústředního výboru KSSS – pozn. vyd.) (Potlesk) A Fidel Castro již považuje Spojené státy otevřeně za nulu, když si ve vaší bezprostřední blízkosti troufá vysílat své jednotky za vzdáleným dobrodružstvím.

Avšak k nejkřutější chybě došlo nepochopením vietnamské války. Jedni si upřímně přáli, aby válka co nejdřív vůbec přestala. Jiní soudili, že je třeba poskytnout prostor národnímu nebo komunistickému sebeurčení Vietnamu (nebo, jak se dnes zvláště názorně ukazuje, Kambodže). Ve skutečnosti se však účastníci amerického protiválečného hnutí stali spoluviníky zrady národů Dálného východu – spoluviníky genocidy a utrpení, jež tam dnes otrásají třiceti milióny lidí. Slyší však dnes západní pacifisti jejich sténání?

(Potlesk) Uznávají dnes svou odpovědnost? Anebo raději neslyší? Vzdělané americké společnosti selhaly nervy – a nebezpečí se proto podstatně přiblížilo k samotným Spojeným státům. Lidé si to však neuvědomují. Neprozíravý americký politik, který podepsal chvatnou vietnamskou kapitulaci, údajně umožnil, aby si USA bezstarostně oddechly – jenže tu již před námi vyrůstá stonásobný Vietnam. Malý Vietnam vám byl nabídnut jako výstraha a podnět k mobilizaci vaší odvahy. Jestliže však Amerika celou svou váhou utrpěla v pravém slova smyslu porážku od malé komunistické polozemě, jak chce Západ obstát v budoucnosti?

Měl jsem již příležitost říci, že západní demokracie nevyhrála ve dvacátém století ani jednu velkou válku. Pokaždé byla ochráněna hradbou nějakého silného suchozemského spojence, aniž se příliš starala o jeho světový názor. Například za druhé světové války proti Hitlerovi, místo aby zvítězila vlastními silami – kterých měla ovšem dost – si vypěstovala nejhoršího a nejsilnějšího nepřítele. Hitler nikdy neměl tolik prostředků, ani tolik lidí, ani tolik průrazných idejí, ani tolik přívrženců v západním světě, takovou pátku kolonu, jako má Sovětský svaz. Přitom se dnes již v západním světě ozývají hlasy, jak by bylo možné postavit se v dalším světovém konfliktu na odpor jedné síle silou jinou, cizí – Čínou. Takový výsledek nikomu na světě nepřeji: Nemluvě o tom, že by to bylo jen další osudné spojenectví se Zlem, poskytlo by to Americe toliko určitý odklad, po kterém, jakmile by se miliardová Čína vybavila americkými zbraněmi, by samotná Amerika propadla dnešní kambodžské genocidě.

Ale ani seberozsáhlejší vyzbrojení Západu nepomůže, dokud Západ nepřekoná vlastní ztrátu vůle. Při takovém duchovním oslabení se sama tato výzbroj stává kapitulantovi přítěží. K obraně je potřebná ochota zemřít, a té je ve společnosti, vychované v kultu pozemského

blahobytu, málo. (Potlesk) Zbývají jen ústupky, průtahy a zrada. Na hanebné bělehradské konferenci ustoupili svobodní západní diplomati za mez, na které perzekuovaní členové naší helsinské skupiny dávají v sázku život.

Západní myšlení se stalo konzervativním: jen aby světová situace zůstala, jaká je, jen aby se nic nezměnilo. Oslabující touha po zachování statu quo je znakem společnosti, jejíž rozvoj je u konce. Jen slepec může však nevidět, jak Západu přestaly patřit oceány a jak se pod ním stále zužuje suchozemské území. Dvě takzvané světové – ač zdaleka ještě ne světové – války znamenaly, že malý pokrokový Západ vnitřně ničil sám sebe a tím připravil svůj konec. Další válka – nikoli nezbytně atomová, v tu nevěřím – může západní civilizaci pohřbít s konečnou platností.

Jak je možné tváří v tvář tomuto nebezpečí, s takovými historickými hodnotami za sebou, s takovou úrovní dosažené svobody a údajné oddanosti této svobodě, ztratit v takové míře vůli k obraně?

Jak se vytvořil dnešní nepříznivý poměr sil? Jak upadl západní svět, po svém triumfálním vzestupu, do takové bezmocnosti? Došlo snad v jeho vývoji k zhoubným přelomům, ke ztrátě směru? Zdánlivě nikoli. Západ pouze postupoval a postupoval v ohlášeném směru, ruku v ruce s jedinečným technickým Pokrokem. A najednou se objevil v celé své dnešní slabosti.

Zbývá jediná možnost: hledat omyl v samotných kořenech, v základech myšlení Nové Doby. Mám na mysli onen na Západě vládnoucí světový názor, který se zrodil za renesance a nabyl politických forem za osvícenství, přešel do základů všech politických a společenských věd a dá se označit jako racionalistický humanismus, nebo humanistická autonomie – vyhlašovaná a uskutečněná autonomie člověka vůči jakékoli vyšší síle. Anebo, chcete-li, antropocentrismus – představa o člověku jako centru všehomíra.

Sám o sobě byl převrat způsobený renesancí zřejmě nevyhnutelný: středověk se vyčerpал, despotické potlačení fyzické přirozenosti člověka ve prospěch přirozenosti duchovní se stalo nesnesitelným. Ale i my jsme se zřekli Ducha ve prospěch Hmoty – nemírně a neúměrně. Humanistické vědomí, které se prohlásilo za našeho vůdce, neuznalo vnitřní zlo v člověku; neuznalo, že by člověk měl vyšší úkol než pozemské štěstí, a učinilo základem moderní západní civilizace nebezpečnou úchylku uctívání člověka a jeho hmotných potřeb. Rafinovanější a vyšší vlastnosti a potřeby člověka, ležící za hranicemi fyzického blaha a hromadění hmotných statků, zůstaly mimo pozornost státních útvarů a společenských řádů, jako by člověk neměl vyšší smysl života. Tak vznikl průvan zla, který dnes volně duje. Holá svoboda sama naprosto neřeší všechny problémy lidské existence, a v mnoha případech vytváří nové.

Při tom se v raných demokraciích – i v americké, za jejího zrodu – všechna práva přiznávala osobnosti pouze jako Božím stvoření, neboli osobnosti byla svoboda propůjčena podmíněně, za předpokladu, že bude stále dbát na svou náboženskou odpovědnost; tak zněl odkaz předchozího tisíciletí. V Americe se ještě před dvěma stovkami lety – ale dokonce i před padesáti lety – zdálo nemožné, aby byla člověku poskytnuta omezená svoboda, jen tak, k ukojení jeho vášní. Od té doby se však toto omezení svobody ve všech západních zemích vypařilo, došlo k definitivnímu oproštění od mravního odkazu křesťanských dob, s jejich velkou zásobou milosti, i obětí, a státní systémy nabývaly stále dokonalejší materialistické podoby. Nakonec Západ obhájil lidská práva ve vrchovaté míře – zatímco úplně vyhaslo vědomí odpovědnosti člověka vůči Bohu a společnosti. V posledních několika desetiletích bylo definitivně dosaženo tohoto právního egoismu v západním vztahu ke světu, a svět se ocitl v ostré

duchovní krizi i v politické slepé uličce. A veškeré technické vymoženosti vychvalovaného Pokroku, včetně dobytí Kosmu, nevykoupily mravní bídu, do níž upadlo dvacáté století a kterou nebylo lze předvídat ani z pohledu století devatenáctého.

Čím více se humanismus v průběhu svého vývoje stával materialistickým, tím více umožňoval, aby na něj spekoval socialismus, a pak i komunismus. Proto mohl Karl Marx (v roce 1844) prohlásit, že „komunismus je přirozený humanismus“.

A ukázalo se, že to není zcela nesmyslné. V základech zvětralého humanismu i jakéhokoli socialismu lze rozeznat společné kameny: neomezený materialismus, osvobození od náboženství a náboženské odpovědnosti (za komunismu dovedené až k protináboženské diktatuře), soustředění na sociální strukturu a její vědeckost (osvícenství osmnáctého století a marxismus). Ne náhodou se veškeré slovní přísahy komunismu točí kolem Člověka s velkým Č a jeho pozemského štěstí. Je to přímo zruďná konfrontace – společné rysy ve světovém názoru a způsobu života dnešního Západu i dnešního Východu! Leč taková je logika vývoje materialismu.

Přitom platí v tomto příbuzenském poměru zákon, že se vždycky jako silnější, přitažlivější a vítězný prosazuje ten proud materialismu, který je levnější a tedy důslednější. Humanismus, úplně zbavený křesťanského dědictví, nemůže v této konkurenci obstát. Proto byl liberalismus v průběhu minulých staletí a zvláště posledních desetiletí, když se proces zostril, ve světovém poměru sil nevyhnutelně vytlačen radikalismem, který zas musel ustoupit socialismu, a socialismus neobstál před komunismem. Komunistický systém se tak uhájil a upevnil na Východě právě proto, že jej horlivě podporovaly (z pocitu příbuznosti!) doslova masy západní inteligence, které nepostřehly jeho ničemnost, a že když už nebylo možné ji nevidět, alespoň ji ospravedlňovaly.

I dnes je tomu tak: u nás na Východě komunismus ideologicky ztratil všechno, jeho prestiž klesla na nulu, ba pod nulu, zatímco západní inteligence je k němu ve značné míře náchylná a zachovává mu sympatie. A právě to nesmírně ztěžuje úkol Západu obstát proti Východu.

Nezabývám se možností světové válečné katastrofy a společenskými změnami, které by způsobila. Dokud se však denně probouzíme pod klidným sluncem, je naší povinností žít každodenní život. Jenomže existuje katastrofa, která již vypukla v plném rozsahu: katastrofa humanistického, autonomního, nenáboženského vědomí.

Toto vědomí učinilo člověka mírou všech věcí na Zemi – člověka nedokonalého, který se nikdy neosvobodil od ješitnosti, zištnosti, závisti, ctižádosti a tuctů dalších vad. A hle: chyby, nezpozorované na počátku cesty, se nyní mstí. Cesta, již jsme ušli od renesance, nám poskytla bohatou zkušenost, avšak ztratili jsme to Celé. Nejvyšší, jež kdysi leželo mezi námi a našimi vášněmi a neodpovědností. Vložili jsme příliš velké naděje do politických a sociálních přeměn, a ukázalo se, že nám berou to nejcennější, co máme: náš vnitřní život. Na Východě jej pošlapává tanec machinací stranických, na Západě obchodních. (Potlesk) Taková je to krize: strach nejde ani tak z toho, že je svět rozštěpený, ale z toho, že hlavní, od sebe odštěpené části byly zasažené stejnou chorobou.

Kdyby byl člověk, jak prohlašoval humanismus, zrozen ke štěstí, nebyl by zrozen pro smrt. Ale proto, že je odsouzen k fyzické smrti, je jeho pozemský úkol zjevně duchovnější: nespocívá v hltání všedních požitků, ani v nejlepším způsobu opatrování statků a jejich následného užívání, nýbrž v plnění trvalé a krušné povinnosti. Jeho životní cesta se tak stává především zkouškou mravního vzestupu (potlesk): povinnost zní odejít ze života jako bytost vyšší, než jaká do něho vstoupila. Je nezbytné přezkoumat již dnes

stupnici běžných lidských hodnot, v úžasu nad její nesprávností. Není možné, aby se tvoje hodnocení prezidenta opíralo jen o to, jaký budeš mít plat a zda nebude omezen prodej benzínu. (Potlesk) Jedině dobrovolná výchova sama sebe k osvícenému sebeomezení pozvedá lidi nad hmotný tok světa.

Lpět dnes na zkostnatělých formulích období osvícenství je zpátečnictví. Tento sociální dogmatismus nás nechává na holičkách ve zkouškách, jež nám připravuje dnešní doba.

I když unikneme válečné zkáze, náš život nezůstane, jaký je teď, protože by tak nevyhnutelně zhyнул sám od sebe. Nemůžeme nepřezkoumat základní definici lidského života a lidské společnosti: netázat se, zda je člověk skutečně to nejvyšší, a zda nad ním není Vyšší Duch. Zda je pravda, že o životě člověka a o jeho činnosti společnosti musí především rozhodovat hmotná expanze. A zda je přípustné soustředit se na ni na úkor našeho celistvého vnitřního života.

Svět stanul ne-li před zkázou, tedy před dějinným obratem, který se svým významem rovná převratu od středověku k renesanci, a vyžádá si od nás duchovní vznět, vzestup na novou výši rozhledu, na novou úroveň života, kde naše fyzická přirozenost sice nepropadne prokletí jako ve středověku, ale kde nebude již rozdupávána naše přirozenost duchovní, jako se to děje v době nejnovější.

Tento vzestup se podobá kroku na další antropologický stupeň. A nikomu na Západě nezbyvá jiné východisko, než směrem vzhůru. (Potlesk)

Přeloženo z ruského originálu, uveřejněného ve sborníku A. Solženicyn: Publicistika – Statěji i řeči, YMCA-Press, Paříž 1981, pod uvedeným titulem (nezkráceno).